

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 321.01:316.1

**СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА І ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИКИ:
ОСНОВНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ ПІДХОДИ**

Тетяна Мармазова,
кандидат історичних наук,
проректор Донецького національного університету

Досліджуються основні парадигми політики: соціальна, кратоцентрична, соціально-культурологічна та консенсусно-конфліктна. Аналізується еволюція поглядів на політику, її природу та соціальне призначення, з'ясовуються переваги і недоліки кожної з наведених наукових традицій.

Ключові слова: політика, соціальна парадигма, кратоцентрична парадигма, соціально-культурологічна парадигма, консенсусно-конфліктна парадигма.

The paper studies the basic paradigms of politics: social, kratocentric, socio-culturological and consensus-conflict. The author analyses the evolution of views on politics, its nature and social purpose, determines assets and defects of each submitted scientific tradition.

Keywords: politics, social paradigm, kratocentric paradigm, socio-cultural paradigm, consensus-conflict paradigm.

Політика є однією з найбільш суперечливих і неоднозначних сфер життя будь-якого суспільства. Історично склалося, що політика часто виступає осереддя функціонування того чи іншого соціуму, своєрідним стрижнем, на яке «нанізуються» усі інші відносини, явища, процеси, що характеризують особливості розвитку країни, об'єднуючи її громадян, пропонуючи їм стратегічні напрямки поступу і суспільного прогресу. Саме від ступеня пізнання політики залежить здатність науковця-теоретика та політика-практика не лише аналізувати поточне політичне життя, даючи йому певні оцінки, але й прогнозувати майбутні варіанти подій, формуючи максимально прораховані моделі можливих політичних, економічних, соціальних, культурно-духовних, гуманістичних та технократичних змін.

Епоха постмодерну, період становлення інформаційної цивілізації – це час перманентних системних і позасистемних трансформацій. Отож, цілком логічно є вимога до сучасного соціально-гуманітарного знання, у тому числі – й до політології, не лише констатувати факти політичного, економічного, соціокультурного життя суспільства, а й надавати йому максимально об'єктивні прогнози на майбутнє. Тому, безумовно, вивчення соціальної природи політики, порівняльний розгляд різноманітних підходів до з'ясування зазначеної проблематики є одним з найбільш актуальних напрямків політологічних пошуків.

Метою цієї роботи є розгляд соціальної природи і призначення політики крізь призму вивчення основних парадигматичних підходів в їх історичному розвитку. Тож, завдання цієї статті такі:

- з'ясування сутності соціальної парадигми політики, зокрема через визначення основних постулатів контрактивістської теорії;
- аналіз особливостей генези кратоцентричної традиції тлумачення сутності політики, її природи, специфіки функціонування та соціального призначення;
- вивчення засадничих ідей соціально-культурологічної парадигми політики, у тому числі – дослідження виявів її людського виміру;
- дослідження «сильних» і «слабких» сторін консенсусно-конфліктної парадигми політики.

Джерельну базу статті сформували передусім праці авторитетного українського політолога В. Холода, присвячені вивченню феноменів політики й парapolітики; підручники з політології американського фахівця Е. Хейвуда, групи вітчизняних авторів під головуванням Ф. Кирилюка та колективу російських вчених на чолі з професором А. Мельвілем. У ході підготовки цієї роботи також були використані праці М. Вебера «Політика як покликання і як професія», А. Дж. Тойнбі «Осягнення історії» та В. Ільїна, О. Панаріна, Д. Бадовського «Політична антропологія», а також дослідження О. Доценко «Психологія маніпуляції: феномени, механізми та захист».

Вивчення політики як історичного явища нерозривно пов'язане з розглядом феномену парapolітики – усього надбання людства щодо світу політики, що сформоване тисячоліттями протонаукових та власне наукових пошуків. Звернення до парapolітичних ідей, концепцій і теорій є одним з найпоширеніших методологічних прийомів усього спектру сучасного соціально-гуманітарного знання в цілому та політичної науки зокрема.

Значущість і необхідність такого підходу обґрунтував видатний англійський філософ історії А. Дж. Тойнбі, який писав: «...історіку довелося б визнати, що, якщо він у змозі пізнати морфологію

своєї власної розумової діяльності за допомогою аналізу впливів даного, конкретного, сучасного йому суспільства, то для нього не є можливим аналізувати суспільні утворення, які належать минулому» [1, с. 21].

Спираючись на даний методологічний принцип дослідження, вітчизняний науковець В. Холод пропонує таке визначення: парapolітика – це системне бачення головного об'єкту політичного аналізу, що вимагає з'ясування розбіжностей у тлумаченні сутності і природи політики, джерел та меж її функціонування, що базується на «ідеї вічного повернення» (за Ф. Ніцше, те, що хоча б раз було, можливе і в майбутньому) та яке почало формулюватися ще у первинних, нерозвинутих уявленнях про природу соціальних відносин [2, с. 33, 34]. Найдоцільніше, на наше переконання, розглядати парapolітику і власне політику у контексті дослідження парадигматичного підходу.

Одним з історично перших та найавторитетніших наукових напрямків дослідження феномену політики і парapolітичного є парадигматичний підхід. Центральною прийнято вважати соціальну парадигму політики. Вона найбільш плуралістична, оскільки об'єднує досить різнорідні теорії, спільною рисою яких виступає спроба прослідкувати природу політики через творчу роль певної сфери соціального життя суспільства. Такими сторонами життя будь-якого соціуму є: економіка, культура, соціодуховна царина, власне соціальні відносини, частиною останніх виступають міжособистісні зв'язки і взаємодії. Отже, на наш погляд, цілком обгрунтованим і науково вивіреном є розгляд політики крізь призму вивчення специфіки функціонування соціального життя суспільства.

Центральним концептуальним напрямком соціальної парадигми політики доцільно вважати контрактивістський, адже особа є первинним суб'єктом політики і, відповідно, політика неможлива без активної взаємодії людей як суб'єктів й акторів соціально-політичних дій. Якщо розглядати політичне життя як складну сукупність впливів лідерів (суб'єктів й акторів політики) на людей через органи влади у рамках юридичних норм політичної гри, то провідними функціями політики є цілепокладання і ціледосягнення. Подібний підхід щодо розгляду феномену політики відстоювали й обгрунтовували авторитетні представники політологічної думки. Скажімо, визнаний політичний соціолог, фундатор системно-функціональної теорії Т. Парсонс у праці «Соціологічна теорія і сучасне суспільство» розглядає політику у контексті вивчення феномену влади. При цьому науковець переконаний, що стійкість і постійність, так необхідні у політиці, досягаються тільки тоді, коли застосовується владний примус, який перетворюється на узагальнений символ функціонування. Такими символами у

політиці стають ресурси насильства і визнане у даному конкретному суспільстві право їх використовувати. Політика, у свою чергу, являє собою своєрідну форму соціальної взаємодії. «Сила – це «спосіб», але не завжди «засіб», за допомогою якого один елемент системи соціальної взаємодії (чи то індивід або колектив) може впливати на інший», – пише Т. Парсонс [3, с. 292].

Іншим виявом контрактивістської теорії політики є децизональна (від англ. decision – рішення), сформульована знаним німецьким вченим К. Шміттом. Відповідно до базових ідей цієї концепції, політика – це соціополітичні взаємодії, пріоритет серед яких надається «вольовому праву». Формулою політики за таких умов є: «право + вольове рішення = імпульс політичних інтеракцій» [4, с. 129]. Недоліком цієї концепції є те, що відбувається ігнорування при такому розгляді специфіки соціополітичної взаємодії як основи політики інтересів не лише власне володарів волі (суб'єктів й акторів політики), а й потреб суспільства в цілому. Отже, подібним чином заперечується сама сутність політики, не береться до уваги її головне соціальне призначення, визначене ще Аристотелем: «Політика – справа, спрямована на забезпечення суспільного / спільного блага».

Близькою до контрактивістської теорії політики, зокрема до децизональної концепції, виступає кратоцентрична парадигма політики. Її засаднича ідея – розуміння політики як царини функціонування виключно політичної (та державної як її сутнісної складової) влади, при цьому дуже часто спостерігається ототожнення обох понять, розуміння їх як синонімів. У сучасній політичній науці відбувається поступовий відхід від домінування кратоцентричної парадигми, проте її дослідження варте уваги, адже серед прихильників такого погляду на сутність політики були одні з найвидатніших представників суспільно-політичної думки.

Наприклад, один з фундаторів соціологічної і політичної науки німецький науковець М. Вебер у своїй відомій праці «Політика як покликання і як професія» писав: «Отже, «політика», судячи з усього, означає прагнення участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей, які вона в себе заключає». Вчений розглядав політику саме у її функціональному вимірі, у прикладній площині, водночас наголошуючи на необхідності врахування і суб'єктивного чинника політичної діяльності.

Як зазначає М. Вебер, політику можна досліджувати через вивчення специфіки діяльності того чи іншого державного чиновника. При цьому обов'язково потрібно мати на увазі, що той «хто займається політикою, той прагне влади: або влади як засобу, підпорядкованому іншим цілям, або влади «заради неї самої», щоб

насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає». Таким чином, вчений дійшов висновку: «Можна займатися «політикою» – тобто прагнути впливати на розподіл влади між політичними утвореннями і всередині них – як у ролі політика «за випадком», так і в ролі політика, для якого це побічна або основна професія, така сама, як і при економічному ремеслі» [5, с. 646, 652]. Підхід до розуміння політики, запропонований М. Вебером залишається актуальним і сьогодні, втім під впливом бурхливих суспільно-політичних змін він зазнав певних модифікацій.

Так, у кратоцентричній традиції тлумачення сутності політики можна виокремити такі основні напрямки розгляду соціального призначення цієї царини життя суспільства крізь призму специфіки функціонування влади. По-перше, політична влада – це царина прийняття політико-управлінських рішень. І політика, і влада є сферою життя суспільства, діяльність усередині якої визначається характеристикою цілеспрямованості.

Одним з перших детально розглянув цю іпостась влади авторитетний американський політолог Р. Даль. Пізніше інший американський науковець К. Боулдінг у книзі «Три лики влади» проаналізував такі методи прийняття рішень та впливу на їх прийняття: використання сили або залякування («батіг»), різноманітні форми взаємовигідних відносин («угоди»), відносини, засновані на взаємних зобов'язаннях, симпатії, доброзичливих стосунках тощо («пряник») [6, с. 13]. Розгляд особливостей вияву функціонування влади у царині прийняття політико-управлінських рішень показує, що й політика у прикладному її вимірі може використовувати ту чи іншу комбінацію наведених методів.

По-друге, владу можна розуміти як визначення політичного порядку денного. Американські дослідники В. Барац і П. Бахрах вважають, що сутністю політики і критерієм наявності влади у тих чи інших суб'єктів є те, хто контролює політичний порядок денний, хто вирішує, які питання будуть обговорюватися, а які ні, хто приймає остаточні рішення суспільно-політичного значення [6, с. 13]. Інакше кажучи, можна стверджувати, що другий вимір політики і влади показує їх «тіньову» (тобто невідому або маловідому громадськості) сторону, яка є не менш важливою, ніж публічна, а в певних ситуаціях може виступати домінантною. За цим підходом, політику можна порівняти з айсбергом, видима частина якого є публічною і транспарентною, а підводна – істотно більшою за обсягом (скажімо, сфера діяльності державного бюрократичного апарату) та значенням (громадянам навіть у найдемократичніших країнах світу не завжди відомі реальні обставини прийняття тих чи інших управлінських рішень).

По-третє, політика і влада є своєрідними формами контролю над свідомістю: це завжди здійснення певного впливу на вчинки, думки, бажання і потреби людей. Американський вчений С. Лукс пропонує розглядати такий вплив як виражений психологічний контроль – «ідеологічне промивання мозку». «У політичному житті ця форма політики і влади виявляється у використанні пропаганди та взагалі у методах ідеологічного впливу», – зазначає американський професор Е. Хейвуд [6, с. 13]. У сучасній політиці подібний ідеологічний вплив здійснюється зазвичай більш приховано, методами політичного маніпулювання. Тому, на нашу думку, політичне маніпулювання (маніпуляцію) сьогодні також слід розглядати як сутнісну ознаку політики та характеристики особливостей політичного життя кожного конкретного суспільства.

У вітчизняній та зарубіжній політичній науці можна знайти велику кількість визначень поняття «маніпуляція», виокремити різноманітні підходи до розуміння специфіки політичного маніпулювання. Одне з найвдаліших визначень, з огляду на досліджувану у нашій статті проблематику, пропонує Оксфордський словник, який у переносному значенні під «маніпуляцією» розуміє акт впливу на людей або управління ними зі спритністю, особливо зі зневажливим підтекстом, таємне управління або обробку [7, с. 39-40].

Автори Оксфордського словника визначають такі ознаки маніпуляції: 1) ідеологічний та духовно-психологічний вплив; 2) ставлення маніпулятора до іншого як до засобу досягнення особистих цілей; 3) намагання отримати односторонній вииграш; 4) таємний характер впливу (як чинник впливу так і його спрямованість); 5) збудження, мотивоване піднесення; 6) використання (психологічної) сили, гра на слабостях; 7) майстерність і вправність у здійсненні маніпулятивних заходів. [7, с. 51]. На наше переконання, дослідження кожної з наведених ознак маніпуляції сприяє формуванню системного погляду на політику в цілому, особливо у межах застосування саме кратоцентричної парадигми.

Не меншої дослідницької уваги заслуговує вивчення соціально-культурологічної парадигми політики, відповідно до змісту якої сутність політичних процесів детермінується тими властивостями людини, які вона отримує у процесі соціальної революції та які оцінюються під ціннісно-нормативним кутом. Провідною дефініцією цієї парадигми є афористичний вислів Аристотеля: «Політика це публічна етика».

У соціально-культурологічній парадигмі можна виокремити декілька провідних традицій: консервативну (природа людини є в цілому незмінною, а відповідно – незмінна і сама політика), ліберальну (людина постійно вдосконалюється, тому і політичний

прогрес є неминучим), технократичну (не можна не враховувати суттєвий вплив як на людину, так і на політику досягнень науково-технічного прогресу). Вітчизняний політолог В. Холод так резюмує сутність соціально-культурологічної парадигми: «...у політиці реалізується комплексна якість людини як родової істоти, невід'ємні інтереси, права і свободи індивідів, не ізольовані від інтересів, прав і свобод соціальної спільноти, до якої вони належать. У ній відбивається індивідуально-культурне, властиве активно діючій особистості» [4, с. 130].

У контексті соціально-культурологічної парадигми розуміння політики як органічної єдності дії «законів і принципів фізичного, соціального і морального порядку» [8, с. 21] (визначення французького соціолога і політолога Р. Арона) може розглядатися і марксистська традиція. Адже частина науковців вважає, що у межах марксистської теорії у середині ХХ століття була здійснена спроба забезпечити лінію спадковості у розумінні сутності і соціального призначення політики між класичними теоріями минулого та більш сучасними інтерпретаціями. Результатом такої спроби стала концепція політичної сфери («політичної надбудови»). Провідними ідеями марксистського розуміння політики є:

1) головні механізми політики визначаються економікою (наприклад, матеріальними інтересами людей, які беруть участь у процесах виробництва й обміну);

2) політика – це боротьба класів, які мають прямо протилежні (антагоністичні) економічні інтереси;

3) організоване насильство і класове панування – основа будь-якої політики та державної влади за умов антагоністичного суспільства.

Здобутком фундаторів марксистської теорії є зосередження дослідницької уваги на вивченні глибинних рушійних сил політики і деяких мотивів поведінки людей у цій царині. Недоліком марксистського тлумачення політики є ігнорування більш тонких спонукальних причин мотивації політичної активності людини, які обумовлені соціально-психологічними, соціокультурними, правовими і навіть демографічними та біологічними факторами. Адже пояснення сутності політики виключно дією економічних чинників є надто однобічним [8, с. 24]. Втім, на нашу думку, вивчення марксистської традиції є необхідним для забезпечення системного, методологічно вивіреного й науково обґрунтованого дослідження феномену політики, бо, попри всі її недоліки, слід визнати – марксизм дав новий поштовх до з'ясування сутності і соціального призначення політики.

Однією з найпоширеніших парадигм політики, які сформувалися у ХХ столітті, є консенсусно-конфліктна парадигма. Розгляд

політики через тріаду «конфлікт – компроміс – консенсус» може мати кілька позицій:

- як пояснення основних способів прийняття політико-управлінських рішень;
- як дослідження основних заходів узгоджувального характеру при вирішенні (розв'язанні) конфліктів у політиці;
- у розумінні «політики як мистецтва можливого»;
- у позиціонуванні політики як «цивілізованої сили і сили, що цивілізує», спонукаючи громадян до розширення політичної участі.

Серед авторитетних сучасних науковців – прихильників наведеної парадигми варто відзначити американського політолога Б. Кріка, який у своїй класичній праці «На захист політики» писав: «Політика – це діяльність, у якій за умов заданої системи правил конфлікт інтересів вирішується шляхом того, що кожній стороні конфлікту передається та частина влади або ресурси, котрі сприяють значимості цієї сторони заради благополуччя або виживання всього суспільства». Ключовим елементом політики у такому випадку стає специфічне розосередження влади, що дозволяє більш інтенсивно здійснювати процеси узгодження інтересів. Наголошуючи на пріоритеті у політичному житті компромісу і консенсусу як провідних методів його регулювання, вчений визначає основне завдання політики – це «таке вирішення проблеми, за якого вибір здійснюється радше на користь згоди і примирення, аніж насильства і примусу» [6, с. 11, 12].

Як бачимо, «слабкою стороною» концепції Б. Кріка є дещо ідеалізований погляд на політику, з одного боку, та неврахування особливостей перебігу політичних процесів у не-західних (за термінологією Л. Пая), недемократичних процесах, з іншого. Це, безумовно, звужує поле досліджень політики, не дозволяє пояснити природу політичного життя за умов функціонування недемократичних режимів.

Другим напрямком консенсусно-конфліктної парадигми політики, складовою її концептуальної основи є концепція соціального конфлікту (конфліктології), яка зародилася та розвивалася у другій половині ХХ століття на протигагу марксистському розумінню конфлікту. Фундаторами сучасних концепцій конфліктології були авторитетні науковці Л. Козер, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, які почали стверджувати, що у суспільстві немає соціальних груп, які перебували б поза зоною впливу конфліктів, і що конфлікти відіграють позитивну роль у суспільстві. Отож, і політика як невід'ємна царина функціонування будь-якого суспільства не позбавлена та не застрахована від конфліктів, – головне, аби вони мали позитивні результати і наслідки. Як писав Л. Козер, оскільки у сучасних демократичних країнах немає

антагоністичних суперечностей, то вирішення багатьох конфліктів у таких суспільствах відбувається найчастіше на їх «тактичному рівні», а це, безперечно, сприяє інтеграції суспільства [4, с. 132].

Німецький соціолог Р. Дарендорф, розробляючи концепцію «регульованого конфлікту», вказав на провідну функцію конфліктів у суспільстві загалом та в політиці зокрема – це функція соціальної (і відповідно політичної) стабілізації: «оптимальне регулювання й організація конфліктів є вирішальними передумовами соціальної стабільності». При цьому вчений зазначає, що «регулювання конфліктів на основі волевиявлення більшості є фактором інтеграції у мікроструктурі суспільства» [4, с. 133]. Таким чином, можна дійти висновку, що значні зміни, які відбуваються в останні десятиріччя у царині політики, спричинили і трансформацію соціального призначення конфліктів як невід’ємної складової політичного життя будь-якого суспільства.

Безумовно, політика є однією з найбільш мінливих сфер життя суспільства, багатоплановість вимірів функціонування якої зумовлює і різноманітність підходів (парадигм, шкіл, напрямків) до тлумачення її сутності та соціального призначення. Те, що об’єднує більшість політологічних підходів та парадигм політики, – це розгляд суб’єктивної складової політики як її засадничого компоненту, її основи.

«На рівні імперативному політика повинна (!) поєднуватися з поняттям особистості, з її самовизначенням, моральністю», – переконані російські дослідники В. В. Ільїн, О. С. Панарін, Д. В. Бадовський [9, с. 203]. Суб’єктивний, людський чинник політики є вихідним у будь-якому суспільстві та за будь-якого режиму, адже без діяльності, активної позиції, усвідомленого ставлення особи до життя суспільства, його потреб, прагнень та можливих шляхів їх втілення політика неможлива.

З іншого боку, політика виступає як «мегамашина створення предметів людського середовища», вона є джерелом «величезного безкінечного багатства – світу уявлень, знань, зовнішніх благ, прав, вчинків...» [9, с. 206]. Тому політика і сама є вагомим чинником змін буття не лише суспільства в цілому, а й життя кожного індивіда. Таким чином, одним з найперспективніших напрямків досліджень проблематики визначення сутності політики є вивчення специфіки її людського виміру.

1. Тойнби А. Дж. Постигание истории. Сборник. Пер. с англ. / А. Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, Культура, 1996. – 608 с. 2. Холод В. В. Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты. Монография. / В. В. Холод. – Сумы: «Университетская книга», 2004. – 502 с. 3. Кирилук Ф. М. Новітня політологія:

Навчальний посібник / Ф. М. Кирилук. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 564 с. 4. Холод В. В. Двойственная природа политики в парадигматическом измерении / В. В. Холод. // Нова парадигма. Журнал наукових праць / Гол. ред. В. П. Бех. – Випуск 62. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 123-135. 5. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. 6. Хейвуд Э. Политология. Учебник для студентов вузов. Перевод с англ. / Э. Хейвуд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – XVIII, 525 с. 7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – СПб.: Речь, 2003. – 304 с. 8. Политология: учеб. / А.Ю. Мельвиль [и др.]. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, Проспект, 2010. – 624 с. 9. Ильин В. В., Панарин А. С., Бадовский Д. В. Политическая антропология. / В. В. Ильин, А. С. Панарин, Д. В. Бадовский. – М.: Издательство МГУ, 1995. – 254 с.

УДК 321.01:303.01

СТАБІЛЬНІСТЬ-НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН БУТТЯ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ

*Дмитро Власенко,
в.о. професора Енергодарського інституту
державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

У статті зроблено спробу відповісти на запитання: що таке «політична стабільність-нестабільність» узагалі? Подається тлумачення терміна «стабільність» і близьких йому понять, а також розглядаються теорії, які оперують цим терміном.

***Ключові слова:** стабільність, сталість, теорія сталості, синергетика, рівновага, стала рівновага, замкнута система зі стабілізаційним управлінням, політичне суспільство, модернізація.*

The author of the article made an attempt to answer the question: what is «political stability-instability» in general? The term «stability» and other close concepts are interpreted; the theories that operate this term are also reviewed.